

ИСТОРИЯ НА ФИЛОСОФИЯТА

ЛЮДВИК ФЛЕК: ЗАБУТИЙ В УКРАЇНІ ФІЛОСОФ

О. М. Шепетяк

доктор філософських наук, професор кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка
o.shepetyak@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5463-6475

О. Т. Шепетяк

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології,
Київський національний торговельно-економічний університет
oksankaroman@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8985-2861
DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2020-1\(15\)-2\(16\)-18-28](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2020-1(15)-2(16)-18-28)

Анотація

Олег Шепетяк, Оксана Шепетяк. Людвік Флек: забравені в Україна філософ. Людвік Флек - філософ, біолог і медик, ідеї на який впливали вирішально на формування концепції на Томас Кун. Дослідження присвячене публікації українського перекладу Стефанією Пташник головної роботи Флека "Генезис і розвиток наукового факту" от Стефанія Пташник. Стаття займається з науковою формою на Флек, описує як він став популярним. Стаття представляє зміст творчості на Флек по філософії, який розділений на три періоди: підготовчий, основний і післявоєнний. Основний акцент є на формування на ключові концепції на філософія на Флек: "мисленнєвий стиль" і "мисленнєвий колектив".

Ключові думи: наука, науковий факт, "мисленнєвий стиль", "мисленнєвий колектив"

Анотація

Олег Шепетяк, Оксана Шепетяк. Людвік Флек: забутий в Україні філософ. Людвік Флек – філософ, біолог і медик, ідеї якого мали визначальний вплив на формування концепції Томаса Куна. Дане дослідження присвячене публікації українського перекладу Стефанією Пташник головної роботи Флека "Як постає та розвивається науковий факт: вступ до вчення про мисленнєвий стиль та мисленнєвий колектив". У статті розповідається про становлення Флека як науковця, долю його філософського доробку після його смерті та про спалахи популярності його ідей. Викладений зміст усіх праць Флека, присвячених філософії, розділений на три періоди: підготовчий, головний і післявоєнний. Головний акцент зроблений на становленні ключових понять Флекової філософії: "мисленнєвий стиль" і "мисленнєвий колектив".

Ключові слова: наука, науковий факт, "мисленнєвий стиль", "мисленнєвий колектив"

Abstract

Oleh Shepetiak, Oksana Shepetiak. Ludwik Fleck: a Philosopher Forgotten in Ukraine. Ludwik Fleck is a philosopher, biologist and physician who had a decisive influence on Thomas Kuhn. The research is dedicated to a publication of the Ukrainian translation of the Fleck's main work "Genesis and Development of a Scientific Fact" by Stefania Ptashnyk. The article deals with the scientific formation of Fleck, describes what happened to his philosophical achievements after his death and the outbreak of his popularity. The article presents the content of all Fleck's works on philosophy, which are divided into three periods: preparatory, major and post-war. The main emphasis is on the formation of the key concepts of Fleck's philosophy: "thought style" and "thought collective".

Key words: science, scientific fact, "thought style", "thought collective"

Постановка проблеми. 12 квітня 2019 року у Львові відбулась презентація українського перекладу книги Людвіка Флека "Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вчення про мисленнєвий стиль і мисленнєвий колектив", здійсненого науковим співробітником Гайдельберзької академії наук Стефанією Пташник, і виданого видавництвом "Книга – XXI" у Чернівцях. Вперше цю книгу автор видав у Базелі в 1935 році німецькою мовою під назвою "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlicher Tatsache. Einführung in die Lehre von Denkstil und Denkkollektiv". Перше німецькомовне видання і український переклад розділяє майже століття. За цей час робота Флека неодноразово перевидавалась німецькою, англійською (перше англкомовне видання з'явилося у 1979 році: *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago), іспанською (перше іспаномовне видання з'явилося у 1986 році: *La génesis y el desarrollo de un hecho científico*. Madrid: Alianza Editorial), польською (перший польський переклад, підготований Марією Тушкевіч, з'явився у 1989 році: *Powstanie i rozwój faktu naukowego: wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*. Wydawnictwo Lubelskie), російською (Перше російське видання з'явилося у 1999 році: *Возникновение и развитие научного факта. Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива*. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги.), французькою (Перше французьке видання з'явилося у 2005 році: *Genèse et développement d'un fait scientifique*. Paris: Les Belles Lettres), та іншими мовами. Роки перших видань перекладів роботи Флека дуже промовисті. Вони свідчать про те, що в першій половині ХХ століття він залишався маловідомим і непопулярним. Натомість, у другій половині минулого століття інтерес до його доробку різко зріс. Це відбулося завдяки Томасу Куну, який взяв на себе завдання популяризувати доробок Флека в англкомовному середовищі та ініціював переклад його роботи англійською. Те, що книжку Флека продовжують перекладати, свідчить і про те, що інтерес до досліджень Флека у світовій науці зростає й сьогодні. Великою історичною несправедливістю був той факт, що Людвік Флек, який народився і жив у Львові, довгі роки залишався майже невідомим українській науці. Переклад книжки Флека, здійснений Стефанією Пташник, є вагомим кроком до виправлення цієї несправедливості минулого. Втім, незважаючи на це, вивчення філософського спадку Флека все ще вимагає неабияких зусиль з боку наукового середовища.

У цій статті ми намагатимемось не тільки презентувати український переклад монографії Флека, але й представити, ким був Людвік Флек, і які ідеї він вніс в історію світової філософії, особливо своїм неабияким впливом на Томаса Куна, який у передмові до своєї головної праці "The Structure of Scientific Revolutions" писав: "Мені вдалось зіштовхнутися з майже невідомою монографією Л. Флека "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache" (Basel, 1935), яка випередила багато моїх власних ідей. Книга Л. Флека разом з за-

уваженнями іншого молодого дослідника Френсіса Х. Саттона змусила мене усвідомити, що ці ідеї, можливо, варто розглядати в рамках соціології наукового товариства. Читачі знайдуть в подальшому мало посилань на ці дослідження та бесіди. Але я їм дуже завдячую, хоч раз нерідко не можу повністю усвідомити їхній вплив” (Kuhn, 1970, с. 4). Вплив Флека на Куна є актуальною проблемою історії філософії, про що свідчить, зокрема, дослідження Ніколя Мьоснера з Рейнсько-Вестфальського технічного університету Аахена (Mößner, 2011).

Для виконання поставленої мети спробуємо охарактеризувати особливості становлення Людвіка Флека як філософа та його науковий доробок. Останнє завдання дозволить розкрити вплив Флека в історії сучасної філософії у світовому масштабі. Це дослідження не відкриває нове поле досліджень, оскільки нами вже були опубліковані декілька статей про Флека¹.¹²Ці статті були першими в українському науковому просторі дослідженнями філософського доробку Флека. Однак, враховуючи на зростання інтересу зарубіжного наукового товариства до напрацювань Флека та на успішне повернення роботи в україномовне наукове середовище завдяки перекладу Стефанії Пташник, з'являється необхідність знову повернутися до цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Людвік Флек народився у 1897 році у Львові, в єврейській сім'ї, вивчав медицину у Львівському університеті, після закінчення якого у 1920 році відправився до Перемишля, де став асистентом професора Вайтгля, якому допомагав у проведенні бактеріологічних досліджень. Через рік Флек разом з Вайтглем повернувся до Львова і отримав посаду у Львівському університеті. В 1935 році він заснував науково-дослідний інститут, який проводив дослідження в царині бактеріології; тут Флек працював чотири роки. У 1941 році до Львова увійшли німецькі війська. Ця подія стала для Флека трагедією. Флек з дружиною Ернестиною Вальдман та сином Рішардом опинився в єврейському гетто, а згодом потрапив до концентраційних таборів Авшвіцу та Бухенвальду, з якого вийшов аж у 1945 році. Після війни Флек оселився у Польщі, де у 1945-1952 роках очолював кафедру мікробіології на медичному факультеті Люблінського університету. Потім перебрався до Варшави, де очолив відділення мікробіології та імунології Інституту матері і дитини. В 1954 році його обрали дійсним членом Польської академії наук. Польща була не останньою батьківщиною для Флека. Він на певний час емігрував до Швейцарії, а згодом до Ізраїлю, куди приїхав вже онкохворим. В Ізраїлі Флек продовжив наукову роботу, яка, однак, тривала не довго. 64-річний Флек помер від інфаркту, залишивши величезний науковий спадок. Він був науковим керівником понад п'ятдесяті дисертацій та автором 177 наукових праць². Більшість з них присвячені мікробіології. Однак у деяких дослідженнях Флека розглядаються і філософські проблеми.

Все життя Флек належав до двох культур: єврейської, з якою був пов'язаний своїм походженням, за яку страждав у концентраційних таборах і задля розбудови якої він перебуваючи у похилому віці і виснажений невеликою хворобою, мігрував до Ізраїлю; і польської, якій завжди залишався відданий. Свої наукові праці Флек писав переважно німецькою і польською мовами. Англійською написано небагато його статей і, зокрема, тільки одна з них

¹ Шепетяк, О. (2010), “Философское наследие Людвика Флека”, *Свободная мысль: Теоретический и политический журнал*, №9 (1616), Центр исследований постиндустриального общества, Москва; Шепетяк, О. (2008), “Розвиток філософії Людвіка Флека”, *Практична філософія. Науковий журнал*, №2 (28), Центр практичної філософії, Київ; Шепетяк, О. (2008), “Порівняння понять “стиль мислення” Людвіка Флека і “парадигма” Людвіга Вітгенштайна та Томаса Куна”, *Сучасні проблеми германістики в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції*, ДДПУ, Дрогобич; Шепетяк, О. (2007), “Людвік Флек та основні ідеї його філософії”, *Людознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ*. Вип. 16. Філософія, ДДПУ, Дрогобич.

² Повний список праць Людвіка Флека вперше уклав і опублікував Томас Шнелле у своїй монографії 1982 року “Ludwik Fleck – Leben und Denken: zur Entstehung und Entwicklung des soziologischen Denkstils in der Wissenschaftsphilosophie” (Frankfurt: Hochschulverlag).

- філософська. Про відданість польській культурі свідчить його ім'я. Флек завжди використовував польське написання свого імені "Ludwik", а не німецьке "Ludwig", навіть коли підписував німецькомовні статті.

У 1983 році Томас Шнелле в рамках підготовки своєї дисертації зібрав статті Флека, які були присвячені філософським проблемам, а ті з них, які були написані польською або англійською мовами переклав німецькою та опублікував окремим збірником, якому дав назву "Erfahrung und Tatsache" ("Досвід і факт"). Збірник "Erfahrung und Tatsache" став другою філософською книжкою Флека поряд з його основною монографією "Як постає та розвивається науковий факт".

Протягом тривалого часу Флек залишався невідомим для філософського співтовариства. Як зазначав з цього приводу Джонатан Гарвуд: "...Незважаючи на те, що вона адресувалась до центральних проблем філософії науки, [його – *вст. наша, Ш. О., Ш. О.*] книжка фактично не справила впливу" (Harwood, 1986, с. 173). Буремні роки Другої Світової, постійні міграції, ідеологічні обмеження філософування у країнах Східної Європи не дозволили Флеку зайняти гідне місце у спільноті любителів мудрості. Зрештою, й сам Флек більше уваги присвячував медицині і бактеріології, аніж філософії. З 177 наукових праць Флека філософські проблеми розглядаються лише в одній монографії та семи статтях. У філософії він випередив свій час: тими категоріями, якими мислив Флек, філософське співтовариство почало мислити лише декілька десятиліть після його смерті. Ідеї Флека по-новому залунали у філософській дискусії завдяки Томасу Куну. Саме він згадав про Флека в передмові своєї "Структури наукових революцій" та визнав, що ідеї Флека мав вагомий вплив на формування його концепції. Коли Кун посилався на Флека, його праці ще не були перекладені англійською. Кун читав Флека німецькою. Як тільки Кун згадав про Флека, у англомовному світі з'явилися дослідники, які захотіли ближче ознайомитись з дослідженнями львівського мислителя. В 1979 році Т.Й. Тренн і Р.К. Мертон переклали книжку Флека англійською та видали під назвою "Genesis and Development of a Scientific Fact", а Кун написав до цього англомовного видання передмову.

Томас Шнелле разом зі Лотарем Шефером, написав передмову до збірника "Erfahrung und Tatsache". У цій передмові автори запропонували періодизацію філософського доробку Флека, яка стала класичною і загальноприйнятою у світовій науковій літературі. Вони розділили філософські роботи Флека на три періоди:

1. Підготовчий період, під час якого Флек написав дві статті:

1.1. "O niektórych swoistych cechach myślenia lekarskiego" ("Про певні особливості лікарського мислення", 1927a),

1.2. "Zur Krise der 'Wirklichkeit'" ("До кризи 'дійсності'", 1929b);

2. Головний період, під час якого були написані монографія і дві статті:

2.1. "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache" ("Як постає та розвивається науковий факт", 1935a),

2.2. "Ob oberwacjacji naukowej i postrzeganiu wogóle" ("Про наукове спостереження і сприйняття в загальному", 1935d),

2.3. "Zagadnienie teorii poznawania" ("Проблема теорії пізнання", 1936);

3. Післявоєнний період, коли були написані три статті:

3.1. "Problemy naukoznawstwa" ("Проблеми наукознавства", 1946h),

3.2. "Parzeń, widzieć, wiedzieć" ("Дивитися, бачити, знати", 1947e),

3.3. "Crisis and Science. Towards a free and more human science" ("Криза і наука. До вільної і більш гуманної науки", 1960b).

Праці Флека підготовчого періоду

Перша філософська стаття Флека – це “O niektórych swoistych cechach myślenia lekarskiego” (“Про певні особливості лікарського мислення”). У збірник Томаса Шнелле ця стаття увійшла під назвою “Über einige besondere Merkmale des ärzlichen Denkens”. Вона була написана у 1927 році як реферат, який Флек зачитав на IV засіданні Товариства друзів історії медицини у Львові. У цій статті Флек зробив свій вагомий внесок у розвиток філософії медицини. Він порівняв специфіку наукової праці дослідників природи з особливостями діяльності медика. Цю особливість Флек побачив у тому, що дослідник природи працює з універсальними законами, а медик – з одиничними фактами. Філософ наголошував: “Коли природознавець шукає типові, нормальні феномени, то лікар вивчає нетипові, ненормальні феномени хвороби” (Fleck, 1983, с. 37). Тут Флек й залучив до епістемологічного обігу нове поняття – “нормальний феномен”. Цим поняттям він окреслював явища, які регулярно повторюються, зберігаючи при цьому свої характеристики. Медицина, на переконання Флека, не оперує нормальними феноменами, оскільки будь-які медичні дані можуть бути показником здоров'я в однієї людини та симптомом хвороби у іншої. Яким тоді методом користуються медики? Лікарі для визначення діагнозу послуговуються специфічною інтуїцією. При цьому ця інтуїція не є суб'єктивною рисою кожного окремого лікаря, а інтерсуб'єктивним явищем, яке породжується специфікою лікарського мисленнєвого стилю. Так Флек ввів одне з основних понять своєї філософської системи – мисленнєвий стиль. Оскільки лікарі послуговуються одним і тим самим мисленнєвим стилем, вони можуть комунікувати між собою та узгоджувати результати своїх досліджень. Отже, демаркаційною лінією, яку Флек проводив між природознавством і медициною, є фундамент на який опирається дослідник у своїх висновках: для природодослідника таким фундаментом є нормальні (типові) феномени дійсності, а для медика – специфічна лікарська інтуїція, сформована мисленнєвим стилем.

Друга стаття Флека – “Zur Krise der ‘Wirklichkeit’” (“До кризи ‘дійсності’”) була опублікована у часописі “Die Naturwissenschaften” у 1929 році. В 1928 році у цьому ж журналі свою статтю під назвою “Die Krise der ‘Wirklichkeit’” (“Криза ‘дійсності’”) опублікував Курт Ріцлер. Він висловив думку про те, що дійсність складається з трьох площин: суб'єктивна, тобто, уявлення про дійсність кожного окремого індивіда, інтерсуб'єктивна, тобто, загальнолюдська картина світу, і об'єктивна, тобто, реальний стан речей, яким він є поза людським сприйняттям. Ріцлер також стверджував, що джерелом пізнання та основою істини є об'єктивна площина дійсності; інтерсуб'єктивна площина формується виключно на основі об'єктивної, а суб'єктивна площина взагалі не відіграє вагомій ролі у пізнанні. Флек категорично не погоджувався з переконаннями Ріцлера, і написав свою статтю як антитезу до Ріцлерової. Відповідаючи Ріцлеру, Флек стверджував, що людське знання складається з “вивченого” і “пізнаного”. Вивченим він називав знання, отримане з книг, від учителів, батьків тощо, тобто, усе, про що особа, яка здобуває знання, дізнається від інших людей. Пізнаним він називав те знання, до якого дослідник доходить у результаті власних пошуків, і які доти залишались нікому невідомими. Флек стверджував, що “наші знання складаються значно більше з вивченого, ніж з пізнаного” (Fleck, 1983, с. 46). Іншими словами, переважна маса знань, які здобуває людина, вона отримує не безпосередньо від дійсності, але від інших людей. Лишень окремі генії привносять у науку щось нове, здійснюючи наукові відкриття. Однак, навіть в комплексі знань визнаного генія доля “пізнаного” дуже поступається долі «вивченого». З цього аналізу Флек зробив висновок, що джерелом знання є не об'єктивність, як вважав, Ріцлер, а інтерсуб'єкт, у якому Флек виокремлював три сегменти: традицію, виховання та дію послідовності пізнання. На момент зустрічі суб'єкта з досвідом дійсності він вже є наповнений знанням, отриманим від інтерсуб'єкта. З цього приводу Флек писав: “Ми ніколи не є схожими до несписаного листка, ніколи не перебуваємо в стані *tabula rasa*, як стіна, на якій

проекується фільм” (Fleck, 1983, с. 46). У висновках своєї статті Флек перефразував програмну сентенцію Томи Аквінського “Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu” (Нічого немає в розумі, чого би попередньо не було у почуттях) у принцип власної філософії “Nihil est in sensu, quod non prius fuerit in intellectu” (Нічого немає у почуттях, чого би попередньо не було в розумі).

Праці Флека головного періоду

Другий період філософської творчості Флека відкрила його монографія “Як постає та розвивається науковий факт”, опублікована в Базелі у 1935 році. В цій праці Флек на прикладі змін уявлень лікарів про методи лікування сифілісу виклав свою філософську позицію за допомогою понять мисленнєвого стилю і мисленнєвого колективу. Саме вони й були стрижневими поняттями цього науково-філософського дослідження автора. Флек вважав, що наука є плодом мисленнєвого стилю, який і визначає всі аспекти науки. Будь-який аспект науки має цінність виключно в рамках певного мисленнєвого стилю, і нічого не вартий поза ним. Початок наукової діяльності вченого починається з обрання предмету, який він досліджуватиме. Це обрання відбувається виключно в рамках стилю мислення, тобто, він обере за предмет свого дослідження те, чим цікавляться його колеги. Навіть, якщо молодий учений висловить новаторські ідеї, вони будуть його відповідями на ті самі питання, відповіді на які шукають усі його колеги. Для середньовічної астрономії проблема нерухомих зірок була актуальною, і численні дослідники інвестували в її дослідження свої зусилля. Ця тема нікого не цікавить сьогодні. Сучасні вчені цікавляться проблемами екології, але тисячу років тому вченого, який би піднімав це питання, сприймали б за дивака. Кожен учений досліджує те, що цікаво; а цікавим є те, що визначене таким у рамках стилю мислення. Коли науковець визначився з предметом свого дослідження, він повинен обрати методи. Вони також визначені стилем мислення. Кожен учений прагне оприлюднити результати своїх досліджень і здобути визнання. Це можливо тільки тоді, коли колеги визнають результати його досліджень істинними. Щоби це відбулося, їх необхідно з чимось прирівняти. З чим? З мисленнєвим стилем. Мисленнєвий стиль – це єдиний дієвий критерій істинності, вважав Флек.

Мисленнєвий стиль – це величезний комплекс понять, який включає у себе те, що людина знає, як вона мислить, які цілі перед собою ставить, і які цінності сповідує. Відповідно, стилів мислення можна нарахувати безліч. Фізика Арістотеля – це один мисленнєвий стиль, а фізика Ньютона – інший. Геоцентризм Клавдію Птолемея – це один стиль мислення, а геліоцентризм Миколи Коперніка – інший. Будь-який набір тез, методів, проблем, яким цікавиться певна група людей – це мисленнєвий стиль. Навколо кожного мисленнєвого стилю гуртуються його послідовники. Їх Флек називав мисленнєвим колективом. Флек не обмежував свої поняття сферою науки, а розумів їх дуже широко. Свої мисленнєві стилі має кожна сфера людського буття: релігія, наука, національна чи партійна ідеологія, філософська парадигма тощо. Кожна людина водночас належить до різних колективів мислення. Двоє людей в певних сферах можуть сповідувати одні і ті самі стилі мислення, а в інших сферах – різні. Флек навів п'ять тез, які найкраще характеризують стиль мислення (Fleck, 1935, с. 40): 1) “Заперечення системи видається немислимим”; 2) “Те, що не вписується в систему, залишається поза полем зору”; 3) “Те, що не вписується в систему, ... відкидається, навіть якщо воно і помічається”; 4) “Те, що не вписується в систему, ... пояснюється як таке, що їй не суперечить”; 5) “Стани речей вбачаються, описуються та зображуються так, що вони відповідають панівним поглядам, тобто, є їхніми реалізаціями”.

В тому ж році Флек опублікував статтю “O oberwacj i postrzeganiu wogóle” (“Про наукове спостереження і сприйняття в загальному” у збірнику Томаса Шнелле, де вона ввійшла з німецькою назвою “Über die wissenschaftliche Beobachtung und die Wahrnehmung

im allgemeinen"). Стаття увійшла до № 38 польського часопису "Przegląd Filozoficzny" і мала полемічний характер. До її написання Флека спонукало висловлювання Жуля Анрі Пуанкаре: "Коли дослідник витрачає надто багато часу, йому достатньо сказати: Дивись, але дивись добре!" Ця сентенція Пуанкаре синтезувала в собі емпіричну концепцію пізнання. На це Флек відповів Пуанкаре так: "Щоби можна було сприймати, потрібно спершу навчитись бачити" (Fleck, 1983, с. 60). Дослідник може скільки завгодно дивитися на предмет свого дослідження, але не побачить у ньому нічого, допоки хтось не роз'яснить йому, що саме він повинен побачити. Як професор бактеріології, Флек навів свій улюблений приклад з мікроскопом. Скільки би студенти не вдивлялись у мікроскоп, жоден з них не зумів побачити там нічого, крім сірого хаосу, допоки вчитель не навчив їх, що саме вони повинні там побачити. Зустріч дослідника з дійсністю буде безрезультатною, якщо між суб'єктом і об'єктом дослідження не перебуватиме інтерсуб'єкт, який уможливить пізнання. Інший приклад, наведений Флеком, виглядає так: "При читанні ми часто не помічаємо букв, тому що наша увага спрямована на слова та речення. Натомість, коли ми корегуємо граматику якогось тексту, то не бачимо слів, тому що нас цікавлять букви" (Fleck, 1983, с. 62). Що і як побачить дослідник, впливає з мисленнєвого стилю, який дослідник переймає від колективу, до якого належить, і яким він мислить впродовж усієї своєї активної пізнавальної діяльності. Флек наголошував: "Стиль мислення є результатом теоретичної та практичної освіти даної особи, яка переходить від вчителя до учня, яка є певним традиційним шляхом, і яка підлягає специфічному історичному розвитку та специфічним соціологічним межах" (Fleck, 1983, с. 68).

У 1936 році Флек у "Przegląd Filozoficzny" опублікував статтю "Zagadnienie teorii rozpoznawania" ("Проблема теорії пізнання"; у збірник Томаса Шнелле ця стаття увійшла з німецькою назвою "Das Problem einer Theorie des Erkennens"). У цій статті Флек розглянув чотири ключові епістемологічні проблеми: джерела пізнання сучасної науки, основні феномени пізнання, наука про стилі мислення як природа науки про пізнання, критерій істинності. Флек писав, що кожний молодий дослідник, який прагне увійти до наукового середовища, спершу повинен опанувати фундаментальні знання, якими володіють усі інші члени цього середовища, та вивчити проблеми, вирішенням яких йому доведеться займатись у майбутньому. Шляхом до отримання цих знань є школа і підручник: початківець повинен вступити у якусь наукову школу, пройти в ній ініціацію, а також опанувати базові знання, на яких ґрунтується ця школа, і які викладені у підручнику. Флек намагається визначити, чим обумовлюється пізнання. Першим феноменом пізнання є "мисленнєва диференціація людей по групах: деякі люди чудово розуміються між собою. Це означає, що вони мислять до певної міри однаково; вони належать до одних мисленних груп. Інші, які не можуть розуміти одні інших, належать до різних мисленнєвих груп" (Fleck, 1983, с. 87). Другим феноменом пізнання Флек називає мову: кожна людина виражає результати своїх досліджень за допомогою мови, а мова встановлює свої обмеження для такого вираження. Третім феноменом пізнання Флек називав "наявність специфічного розвитку мислення, який не зводиться ні до логічно виражених змістів мислення, ні до зростання поодиноких знань" (Fleck, 1983, с. 96). Цей аналіз привів Флека до висновку про те, що теорія пізнання "повинна ґрунтовно і точно вивчати соціальну природу мислення. Тому вона мусить охопити психологічні, соціальні та історичні методи... Так сформована теорія пізнання є наукою про стилі мислення" (Fleck, 1983, с. 107).

Праці Флека повоєнного періоду

У післявоєнний період у 1946 році, Флек у журналі "Życie nauki" опублікував статтю "Problemy naukoznawstwa" ("Проблеми теорії науки"; у збірник Шнелле стаття увійшла з німецькою назвою "Wissenschaftstheoretische Probleme"). В цій статті Флек проявив особливий письменницький хист, написавши її у формі діалогу двох вигаданих персонажів Сімпліціуса

(Simplicius) і Симпатіуса (Sympathius) про можливість Codex Pansophiae, тобто повного і абсолютного знання. Власну позицію Флек вклав до уст Симпатіуса, який переконував, що Codex Pansophiae не тільки не можливий, але й не потрібний. Якщо би людство й зуміло сформувавши Codex Pansophiae, то він дуже швидко став би незрозумілим і потребував би коментарів, які також ставали б незрозумілими для наступних поколінь, і вимагали б нових коментарів. З часом Codex Pansophiae канув би у забуття, а коментарі б його замінили. З цього Флек-Симпатіус зробив висновок, що з плином часу людство змінюється і потребує нових знань. Ті знання, які видавались істинними і абсолютними минулим поколінням, не придатні для сьогодення, а те, чим захоплюються допитливі уми сьогодні, буде хибним для майбутніх поколінь. Оскільки джерелом знань є не статична об'єктивність, а динамічний інтерсуб'єкт, знання, які б були істинними для всіх поколінь, неможливі. Флек стверджував: "Наукові результати і погляди у їхній сутності є виключно одноразовими історичними подіями в етапах розвитку наукового мисленнєвого стилю, які чергуються, і цей мисленнєвий стиль є плодом специфічної структури наукового мисленнєвого колективу" (Fleck, 1983, с. 141). Отже, критерієм істинності і науковості знання є інтереси та способи оцінки, встановлені в певному мисленнєвому колективі. Флек відхилив хибні критерії наукової істинності (Fleck, 1983, с. 144):

1) "Логічність побудови не є критерієм науки, оскільки й систематична помилка часто має логічну структуру";

2) "Висновки з базових елементів чи елементарних суджень не є критерієм науки, оскільки таких елементів немає. Від початку, з якого ми дивимось, залежить те, що саме ми сприйматимемо за базовий елемент, схоже як і від початку, з якого ми дивимось, залежить, які дві структури ми сприйматимемо як ідентичні";

3) "Загальна згода не є критерієм науки, оскільки ніколи не буває загальної згоди, а тільки згода нашої спільноти, а вона може й помилятися у процесі пізнання. Кожна мисляча спільнота вважає осіб, які до неї не належать, некомпетентними";

4) "Спроможність бути предметом використання не є критерієм, оскільки завдяки гармонії помилок хибний погляд може так само бути придатним до використання".

Згодом, мислитель запропонував справжній критерій: "Єдиним критерієм науки є специфічні ознаки наукового пізнання: історична одномоментність його розвитку, структура відповідного мисленнєвого колективу, характеристика наукового мисленнєвого стилю" (Fleck, 1983, с. 145).

Другою філософською статтею Флека, написаною в повоєнний період, є "Parzeć, widzieć, wiedzieć" ("Дивитися, бачити, знати"; до збірника Шнелле вона увійшла з німецькою назвою "Schauen, sehen, wissen") 1947 року. Темою цієї статті були формування та пізнавальна роль ґештальтів. Флек проаналізував відношення трьох понять "дивитися", "бачити" і "знати". Він стверджував, що "дивитися" завжди випереджує "бачити", але ніколи не спричиняє його. Скільки б дитина не дивилась на букви, вона не побачить їхнього змісту, і скільки людина без спеціалізованої освіти не вдивлялась у мікроскоп, вона не побачить там нічого, бо "дивитися" не спричинює "бачити". Для того, щоби "бачити" потрібно "знати". Як зазначив у своєму ґрунтовному дослідженні польський учений Єжи Герасимюк: "Те, що вже пізнане, є не менш важливе, ніж те, що ще має бути пізнане" (Gierasimiuk, 1981, с. 542). Якщо батьки або вчителі роз'яснять, що означає та чи інша буква, дитина зможе не тільки "дивитися", але й "бачити". Отже, бачення обумовлюється не вдивлянням, а знанням. Іншими словами, людина бачить крізь призму ґештальтів, які містяться в її розумі. Без знання, тобто, без володіння ґештальтами, "продуктивне" з огляду на необхідність пізнання сутності предметів бачення неможливе. Флек писав: "Щоби бачити, потрібно спершу знати" (Fleck, 1983, с. 154). У цій статті Флек знову наголосив на ролі мисленнєвого колективу. ґештальти, на його думку, не з'являються довільно, але є продуктами мисленнєвих колективів. Оскільки колекти-

ви змінюються, а з ними змінюються й мисленнєві стилі, складовими яких є ґешталти, то, навіть, якщо двоє людей дивляться на один і той самий предмет, вони побачать різні його аспекти, якщо ці люди належать до різних мисленнєвих колективів. Увесь зміст цієї статті можна підсумувати неймовірно влучною сентенцією Флека: “Ми дивимось власними очима, але ми бачимо очима колективу” (Fleck, 1983, с. 154). Як зазначила Ліана Льове: “У своїх епістемологічних працях Флек відкрив те, що наукове знання є сконструйованим” (Löwe, 1988, с. 135).

Останнім філософським твором Флека була стаття “Crisis and Science. Towards a free and more human science” (“Криза і наука. До вільної і більш гуманної науки”. До збірника Шнелле вона увійшла з німецькою назвою “Krise in der Wissenschaft”). Цю статтю Флек написав спочатку англійською у 1960 році, але так і не опублікував. З якою метою він писав цю статтю, і чому не опублікував, залишається невідомим. Стаття не містить нових ідей, а тільки повторює ті, що вже були висловлені в попередніх працях. Наголос у статті зроблений на трьохчленній структурі пізнання (об’єкт, суб’єкт та інтерсуб’єкт) і на ролі інтерсуб’єктивного чинника пізнання: “Між суб’єктом і об’єктом є щось третє, спільнота” (Fleck, 1983, с. 179).

Людвік Флек у перекладі Стефанії Пташник

Завдяки трудомісткій перекладацькій праці Стефанії Пташник Флекова монографія “Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вчення про мисленнєвий стиль та мисленнєвий колектив” стала доступною україномовному читачеві. Перше, що необхідно зазначити, оцінюючи переклад, – це його високий професійний рівень. Робота над перекладом велась в рамках дослідницьких проектів наукових установ, які спеціалізуються на питаннях теорії пізнання і науки. Початок роботи над перекладом сягає 2015 року, коли перекладачка надихнулась цією ідеєю у Міжнародному дослідницькому центрі з культурології (Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften) у Відні. На той час перекладачка займалась дослідженням багатомовної і мультикультурної ситуації у Львові, велику увагу присвячуючи періоду, коли у Львові діяв Людвік Флек. Ці дослідження дозволили перекладачці перейнятися духом та особливостями Флекової епохи. Більша частина перекладу була зроблена у 2017 році у стінах Інституту науки про людину (Institut für die Wissenschaft vom Menschen) у Відні. Саме там дослідниця мала можливість працювати не тільки з самим текстом Флекової монографії, але й з багатьма архівними матеріалами Флекового авторства. Читання текстів, написаних самим Флеком, вдивляння у його автентичний почерк, тримання в руках пожовклих аркушів, на які Флек вносив літери своєю рукою, дозволяють пережити, і, так би мовити, причаститися до творчості Флека. Робота над перекладом Флекової монографії велась у рамках програми імені Пауля Целяна. Другий етап опрацювання перекладу відбувався у Європейському перекладацькому колегіумі (Europäisches Übersetzer-Kollegium) у Штралені та в бібліотеках Відня завдяки підтримці Австрійського товариства літератури (Österreichische Gesellschaft für Literatur im Auftrag des Bundeskanzlersamts). Також дослідниця співпрацювала з Центром Людвіка Флека та архівом сучасної історії (Archive für Zeitgeschichte) у Цюріху. Вагомий внесок у працю над перекладом принесла взаємодія з Томасом Шнелле, який систематизував і видав філософську спадщину Флека німецькою мовою. Отже, перекладачка зуміла налагодити контакти з найкращими дослідниками філософської спадщини у Європі, зануритись в архіви, що дало їй можливість у своїй роботі виконати переклад з урахуванням кращих здобутків сучасного флекознавства.

Монографія Флека розкриває дві основні категорії його філософської концепції – мисленнєвий стиль і мисленнєвий колектив. Фоном для розкриття значення цих категорій і джерелом для численних прикладів є історія медицини. Фактично, Флек на прикладах з історії медицини показав, як саме виникають, розвиваються та змінюються мисленнєві стилі.

Першою особливістю перекладу, яка звертає на себе увагу, є сама назва монографії. Флек назвав свою роботу "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlicher Tatsache", тобто, терміни "виникнення" і "розвиток" тут використані у формі іменників. Так само зробили перекладачі Флекової монографії іншими мовами: англійською "Genesis and Development of a Scientific Fact", іспанською "La génesis y el desarrollo de un hecho científico", французькою "Genèse et développement d'un fait scientifique", польською "Powstanie i rozwój faktu naukowego: wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym", російською "Возникновение и развитие научного факта". Український переклад є чи не єдиним, у якому Флекові терміни "Entstehung" і "Entwicklung" викладені у формі дієслів. Таке бачення автора перекладу не суперечить змісту монографії, але вносить свою специфіку.

Дискусійним є також спосіб передавання сенсу головних категорій Флекової концепції – "Denkstil" і "Denkkollektiv". До перекладу Стефанії Пташник в українській мові переважала традиція перекладати ці терміни словами "стиль мислення" та "колектив мислення". Оригінальне німецьке звучання цих термінів дозволяє двоякий переклад. Так само ці терміни звучать англійською: "thought style" і "thought collective". В російськомовному перекладі "Denkstil" перекладається як "стиль мышления", а "Denkkollektiv" – як "мыслительный коллектив". В польському перекладі використані терміни "styl myślowy" і "kolektyw myślowy". Стефанія Пташник в українському перекладі використала такі самі стилістичні форми, як і в польському тексті. Саме таку форму перекладу головних термінів концепції Флека надалі використовуватимуть українські дослідники.

Висновки. Людвік Флек звернув увагу, що позитивістські уявлення про природу науки ґрунтуються на фізиці. Натомість, у медицині, якою займався Флек, діють інші закономірності. Якщо відмовитись від переконання, що фізика є взірцевою наукою, а її методи найдосконаліші, та включити в аналіз всі галузі знань, виявиться, що наука функціонує за іншими законами, ніж ті, про які писали позитивісти. Флек намагався знайти універсальні закони для всіх наук. Він не вважав, що наука є якоюсь особливою формою пізнання, оскільки її завданням, як і будь-якого іншого пізнання, є пояснювання дійсності. Кожна людина має певні уявлення про дійсність: вона переконана в істинності відповідних теорій в хімії, фізиці, медицині, вона має релігійні переконання, якісь уявлення про красу і добро. Все це Флек називав мисленнєвими стилями. Кожна людина водночас оперує різними мисленнєвими стилями в різних галузях знань. Оскільки один і той сам мисленнєвий стиль характеризує світогляд різних людей, усі адепти одного стилю об'єднуються у спільноту, яку Флек називав мисленнєвим колективом. Мисленнєвий стиль є не результатом пізнавальної діяльності, але її передумовою. Флек наголошував, що всі людські знання можна розділити на пізнане і вивчене. Пізнаним є те, що людина відкриває вперше. Таке знання можуть продукувати тільки геніальні вчені, які збагачують наукову картину світу. Все інше знання є вивченим, бо людина його отримує завдяки навчанню. Навіть найретельніше спостереження не надасть нових знань без навчального процесу. В кожному мисленнєвому колективі можна виділити дві групи: езотеричне коло, тобто, людей, які формують відповідний стиль, видатних вчених, які здійснюють відкриття, та екзотеричне коло, тобто, усіх, хто мислитись цим стилем, але не формує його основи. У філософії він випередив свій час: тими категоріями, якими мислив Флек, філософське співтовариство почало мислити лише через декілька десятиліть після його смерті. Вагомий вплив вчення Флека справило на формування концепції Томаса Куна, яке Кун зазначив у передмові до праці "Структура наукових революцій". Після цього праці Людвіка Флека стали перекладатися англійською мовою, адже його популярність від того часу почала зростати у науковому середовищі досить швидко.

Необхідно відзначити, що переклад Стефанії Пташник є величезним і неймовірно

цінним внеском в українську науку. Автор, який вплинув на численних мислителів та істориків науки у XX столітті, сьогодні став доступним українському читачеві. Зважаючи на те, що переклад зроблений на високому професійному рівні, ця робота обов'язково займе своє важливе місце не тільки на бібліотечних полицях, але й у наукових дискусіях. Флек народився у Львові, однак українське наукове співтовариство змушене його для себе відкривати. Це відкриття великого мислителя й уможливив переклад Стефанії Пташник.

References

- Babich, B. E. (2003). "From Fleck's Denkstil to Kuhn's Paradigm: Conceptual Schemes and Incommensurability", *International Studies in the Philosophy of Science*, No. 17.
- Baldamus, W. (1979), "Das exoterische Paradox der Wissenschaftsforschung. Ein Beitrag zur Wissenschaftstheorie Ludwik Flecks", *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, No. 10.
- Brosen, S, Andersen, H. (2001), "Stabilizing and Changing Phenomenal Worlds: Ludwik Fleck and Thomas Kuhn on Scientific Literature", *Journal of General Philosophy of Science*, No. 32.
- Cackowski, Z. (1982), "Ludwik Fleck's Epistemology", *Dialectics and Humanism*, No. 3.
- Egloff, R. (Ed.) (2005), *Tatsache – Denkstil – Kontroverse: Auseinandersetzungen mit Ludwik Fleck*, Collegium Helveticum, Zürich.
- Fagan, M. B. (2009), "Fleck and the Social Construction of Scientific Objectivity", *Studies in history and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, No. 40.
- Fleck, L. (1935), *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache*, Benno Schwabe & Co, Basel.
- Fleck, L. (1983), *Erfahrung und Tatsache*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Gierasimiuk, J. (1981), "Socjologia poznania naukowego Ludwika Flecka", *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 26/3-4.
- Harwood, J. (1986), "Ludwick Fleck and the Sociology of Knowledge", *Social Studies of Science*, Vol 16. Beverly Hills, London; SAGE, New Delhi.
- Kuhn, Th. S. (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago.
- Löwy, L. (1988), "Ludwik Fleck on the social construction of medical knowledge", *Sociology of Health & Illness*, vol. 10, no. 2.
- Mößner, N. (2011), "Thought styles and paradigms – a comparative study of Ludwik Fleck and Thomas S. Kuhn", *Studies in History and Philosophy of Science*, vol. 42, issue 2.
- Schnelle, Th. (1982), *Ludwik Fleck – Leben und Denken: zur Entstehung und Entwicklung des soziologischen Denkstils in der Wissenschaftsphilosophie*, Hochschulverlag, Frankfurt am Main.

© Олег Шепетяк, Оксана Шепетяк